

пропонує внесення низки змін до цивільного законодавства, спрямованих на вдосконалення правового регулювання форми договору позики, включаючи як зміни до норм ЦК України, що регулюють письмову форму договору позики, так і зміни до норм Кодексу, що регулюють письмову форму правочинів тощо.

Ключові слова: договір, правочин, документ, форма договору, форма правочину, форма документа.

Plavych I. V. Problems of legal regulation of the form of the loan agreement in the civil legislation of Ukraine

In the article the author investigates the legal regulation of the form of the loan agreement as a transaction and a document. In examining the written form of the loan agreement, the author argues that the written form of the agreement should be understood as a contract whose content is information expressed in letters, signs, numbers, hieroglyphs, or any signs and symbols that can be applied by chemical compounds or mechanically, the value of which is known to persons who use it, which does not depend on the specific type of media, is guaranteed to ensure the integrity of the content of the contract, and allow to identify its parties. In the article the author proves the imperfection of the norms of Article 1047 of the Civil Code of Ukraine. According to the author, not only the effect of Article 1047 of the Civil Code of Ukraine on the form of the loan agreement applies to the loan agreement as a transaction, but also the effect of Articles 206 and 208 of the Civil Code of Ukraine on the written form of the transaction. In order to save legislative material and eliminate inconsistencies between the provisions of Articles 208 and 1047 of the Civil Code of Ukraine, the author proposes amendments to remove from Article 1047 of the Civil Code of Ukraine special rules on the written form of this agreement, which are different from Article 208 of the Civil Code. In turn, due to the imperfection of Article 208 of the Civil Code of Ukraine, in terms of the amount of the contract, which requires a written form, the author proposes to replace the reference in this article of the Code to the tax-free minimum income for another indicator that changes more frequently, and more responsive to existing in the country inflation or by fixing in law a specific amount, which the legislator may periodically change if necessary. The author also considers the state of legal regulation in Ukraine of the procedure for concluding a contract by electronic means of communication. Given their imperfection, the author considers it appropriate to group the basic rules on the procedure for concluding such transactions in Chapter 16, Section IV of the Civil Code of Ukraine. The author also considers it inexpedient to have in part twelve of Article 11 of the Law of Ukraine «On Electronic Commerce» norms that equate an electronic agreement concluded by exchanging electronic messages to an agreement concluded in writing.

Keywords: contract, transaction, document, contract form, transaction form, document form.

DOI: 10.33663/2524-017X-2021-12-51

УДК 340.1

*Юрій Іванович Сверба,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0002-4846-7684*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВИЙ АТРИБУТ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. Існуючий та справедливий запит суспільства на комплексну судову реформу задля утвердження правової держави вимагає аудиту ефективності і суміжних правових інститутів, які покликані, зокрема, забезпечувати доступність такого правосуддя. На фоні фрагментарності, а інколи і одночасної суперечності законодавчих ініціатив, постає гостра необхідність на створенні доктринального підґрунтя задля стратегічного розвитку правових інститутів України. Саме це і зумовлює подальші наукові пошуки у сфері забезпечення доступу до правосуддя як обов'язкового атрибуту правової держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти права на доступ до правосуддя досліджувалися в працях В. О. Бурого, І. О. Верби, А. В. Лужанського, Д. Д. Луспеника, І. Я. Мо-

крицької, О. М. Овчаренко, Н. Ю. Сакари, М. М. Ясинюк. Крім того, в працях М. І. Козюбри, П. М. Рабіновича, М. В. Савчина досліджено загальнотеоретичні аспекти правосуддя. Разом з тим, обширність обраної тематики та відхід в західній доктрині від розуміння правосуддя виключно як діяльності судів спонукають до подальшого наукового пошуку і національній науці.

Мета статті. Метою статті є дослідження позитивного обов'язку держави в забезпеченні реалізації права на доступ до правосуддя як обов'язкового атрибуту правової держави.

Основні результати дослідження. Принцип функціонального поділу державної влади в Україні на законодавчу, виконавчу та судову спрямований, перш за все, на недопущення узурпації влади та захисту прав і свобод людини, оскільки найбільшим порушником прав людини нерідко виступає сама ж держава.

Аргументи реалізації, знання та організації, а також необхідність права і держави, перебувають нібито у своєрідній суперечності з тим фактом, що найбільше загроз правам людини зазвичай існує з боку держави, отже, негативні права громадян спрямовані проти держави. Ця двозначність обумовлює необхідність створення демократичної конституційної держави, яка втілює принципи формальної та демократичної правової держави.

Хоча поділ влади конче необхідний для інституалізації прав людини, проте цього недостатньо. Наявність поділу влади у формальній правовій державі, тобто незалежність судочинства і законотворчості виконавчої влади, не означає правового зобов'язання законодавчої влади стосовно прав людини [1, с. 184-185].

Не вглиблюючись у дискусію «перманентного протистояння» судової влади та держави, розглянемо лише окремі аспекти забезпечення доступу до правосуддя в контексті діяльності судів та його корелюючий вплив на зміцнення правової держави – «конституційного ладу, що спирається на правосуддя» [2, с. 136].

Ефективний захист прав і свобод людини від зловживань з боку законодавчої і виконавчої влади та інших порушень, утвердження принципів правової держави та верховенства права, можливі лише за умов сильної, незалежної і неупередженої судової влади.

У цивілізованому суспільстві суду належить центральне місце у забезпеченні принципу верховенства права (правової держави). Адже саме він уособлює справедливість, ставить «останню крапку» в пошуку і утвердженні справжнього права. Чим вище в країні авторитет суду і правосуддя, чим більшу незалежність суд має у взаємовідносинах із законодавчою і виконавчою владою, тим вищий рівень правовості і демократичності самої держави, тим надійніше захищені від можливих посягань права і свободи громадян [3, с. 7].

Так, П. М. Рабінович при визначенні формальних ознак правової держави передусім наголошує на високозначущому становищі у суспільному і державному житті судових органів як, у певному сенсі, найбільш надійної та ефективної юридичної гарантії буттєвих прав і свобод людини. Таке становище судових органів – своєрідний, так би мовити, «лакмусовий» папірець, щоб оцінити, чи є держава правовою. Такі положення впливають з унікальних можливостей саме цієї гілки державного апарату у визначенні того, що є право і чи порушено воно у тій конкретній конфліктній ситуації, яка розглядається судом. Зазначені можливості судових органів зумовлюються специфікою їхнього формування, їхньою внутрішньою організацією (структурою), змістом їхніх повноважень, порядком (процедурою) судочинства. До основних показників, проявів цієї специфіки можуть бути віднесені, зокрема, доступність судового захисту для громадян та інших осіб (вона характеризується тим, що лише за загальнодозвільним принципом регулювання визначається можливість звернутися до суду зі скаргою на порушення чи обмеження прав і свобод людини).

Важливою умовою доступності судового захисту прав і свобод є також його економність, низька «собівартість», тобто незначний розмір різноманітних витрат особи (матеріальних засобів, коштів, часу, зусиль та ін.), потрібних для судового захисту її прав і свобод та інтересів [4, с. 82-83].

І. Я. Мокрицька зазначає, що доступність правосуддя є невід'ємним атрибутом правової держави. У цьому розумінні, чітке і недвозначне законодавче врегулювання суспільних відносин, що пов'язані з правами особи, – це необхідна передумова додержання відповідних прав, а в разі їх порушення – запорука санкціонованого та регламентованого державою захисту. Повною мірою це стосується і гарантій реалізації права на звернення до суду, невід'ємною складовою якого є доступ до правосуддя [5, с. 6].

Європейська комісія «За демократію через право» у своїй Доповіді щодо верховенства права (CDL-AD(2011)003rev), ухваленою на 86-тому пленарному засіданні, березень 2011 року), зазна-

чила, що твердження Тома Бінгема стосовно того, що кожен повинен мати змогу користуватися благами закону, має на увазі доступ до правосуддя у двох значеннях: по-перше, йдеться про доступ до судів, щоб заявити вимоги стосовно благ, передбачених законом; і, по-друге, йдеться про те, що процедури в цих судах мають бути справедливими, а рішення в цих судах мають ухвалюватися на засадах незалежності та безсторонності [6, с. 177].

Уряди держав – членів Ради Європи, які підписали Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) 4 листопада 1950 р., в статті 6 закріпили право на справедливий суд, що передбачає право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого винесеного проти нього кримінального обвинувачення.

Однак очевидно, що формальне закріплення прав людини без їх подальшої практичної реалізації та інституалізації не призводить до основної мети Конвенції – забезпечення і розвиток прав людини та основоположних свобод, тому динамічність та універсальність вимог прав людини зобов'язує держави створювати також правові інстанції на міжнародній арені для захисту гарантованих прав з відповідними повноваженнями.

Актуальність Конвенції в порядку денному європейського суспільства забезпечується не стільки її універсальністю та легітимністю, скільки тлумаченням в текстах рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Саме ЄСПЛ забезпечує реалізацію загальних догм права в конкретних кейсах заявників та одночасно впливає на розвиток національних правових систем країн, які ратифікували Конвенцію.

Так, в низці своїх рішень ЄСПЛ прямо зазначає, що Конвенція покликана гарантувати не теоретичні й ілюзорні, а практичні й ефективні права («Метьюз проти Сполученого Королівства», «Белле проти Франції» та інші).

Однак знаковим для становлення та розвитку концепції права на доступ до правосуддя є рішення ЄСПЛ у справі «Голдер проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1975 року, де наголошено, що право на доступ до суду є однією з невід'ємних складових права, гарантованого частиною першою статті 6 Конвенції, однак це не розширювальне тлумачення зазначеної статті Конвенції, яке накладає нові зобов'язання, а висновок, зроблений на основі аналізу предмета і мети Конвенції як нормативного договору та загальних принципів права [7].

Після вищевказаного рішення ЄСПЛ неодноразово наголошував як на позитивному, так і на негативному обов'язку держави щодо реалізації права на доступ до правосуддя, що стало джерелом права і для національних судів.

У нещодавньому рішенні Конституційний Суд України зазначив, що особливу роль у системі інституційного забезпечення «верховенства права» (правовладдя) відведено судовій владі загалом, а зокрема – конституційному й адміністративному видам судочинства. Саме ці два види судочинства покликані забезпечувати узгоджений характер усієї юридичної системи в умовах співіснування суперечливих норм, завдяки чому досягається дієвість верховенства права (правовладдя), тобто його ефективність [8].

В іншому ж рішенні Конституційним Судом України більш детально розкрито необхідність забезпечення доступу до правосуддя, особливо в адміністративних справах, тим самим підкреслюючи важливість принципу поділу влади. Так, Конституційний Суд України вважає, що гарантування приписом частини другої статті 55 Конституції України кожному права на доступ до суду з метою оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень є вимогою принципу верховенства права. Такий доступ не означає автоматичної незаконності цих рішень, дій або бездіяльності, а спрямований на перевірку у судовому порядку їх законності та правомірності, що не лише забезпечує ефективний захист прав, свобод кожної особи, якої стосується неправомірною діяльністю суб'єктів владних повноважень, а й сприяє підтримці законності та правопорядку в цілому шляхом виявлення та усунення нелегітимних проявів у такій діяльності.

Метою правосуддя є захист порушених, оспорюваних прав, свобод, які належать безпосередньо особі, що звертається до суду стосовно їх захисту. Тому реалізацію гарантованого частиною другою статті 55 Конституції України права на звернення до суду щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень має бути забезпечено відповідно до вказаної мети правосуддя. Водночас зазначене право пов'язане з тим, що кожній особі має надаватися мож-

ливість обґрунтувати перед судом свою переконаність у неправомірності втручання суб'єктів владних повноважень у її права та свободи.

У законодавчому регулюванні слід уникати заборон або обмежень щодо реалізації кожною особою права оскаржити в суді рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, у тому числі шляхом визначення на законодавчому рівні вичерпного переліку осіб, які мають право на таке оскарження, оскільки невключення особи до цього переліку унеможливило б доведення нею в суді її переконаності в потребі захисту своїх порушених прав, свобод цими рішеннями, діями чи бездіяльністю. Саме наявність такої переконаності в кожній особі є сутнісною властивістю її права на звернення до суду щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, а отже, необхідною передумовою здійснення цього права [9].

Існує також низка інших позицій Конституційного Суду України, де розкривається важливість забезпечення доступу до правосуддя, в контексті адміністративного та конституційного судочинства, для існування правової держави. Складно погодитися, що саме ці юрисдикції є визначальними для утвердження верховенства права в державі, оскільки інші види судочинства не існують автономно. Тим не менш, при подальшому послідовному підході як Конституційного Суду України, так і судів загальної юрисдикції, зазначені позиції можуть бути екстрапольовані в інші види судочинства задля забезпечення доступу до правосуддя для кожного.

Яскравим прикладом вищевказаного є постанова Великої Палати Верховного Суду, де зазначається, що право на розгляд справи означає право особи звернутися за захистом до суду й те, що її справа буде розглянута і вирішена судом. Умовою дотримання цього права є те, що особі має бути забезпечена можливість реалізувати право на доступ до суду без будь-яких обмежень, перешкод чи труднощів. Можливість людини одержати судовий захист є провідним змістовим критерієм поняття доступу до правосуддя.

Якщо ж особа вчиняє правопорушення (кримінальне чи адміністративно-деліктне) і компетентні державні органи у зв'язку із цим втручаються в її приватне життя, обмежують чи позбавляють її свободи, застосовують заходи примусу чи інші механізми, які регламентовані правоохоронними нормами, то особа, до якої застосовані такі заходи чи обмеження, теж має право на доступ до суду.

Однак правова природа такого доступу має інші мету та призначення. В окресленій ситуації така особа не проявляє власну вільну волю на звернення до суду за захистом свого порушеного права (крім апеляційного чи касаційного оскарження судового рішення), але попри це потребує суду для захисту свого права від переслідування держави, її компетентних органів, посадових осіб, якщо останні, з погляду особи, діють протиправно. Такий доступ є гарантією захисту особи від протиправних (незаконних чи свавільних) дій органів, які порушили її свободу чи певні права [10].

Висновки. Попри імпліцитність права на доступ до правосуддя в Конституції України воно кроссекторально охоплює майже всі складові правової держави. Адже відсутність правосуддя в державі повертає суспільство до дилеми вибору: «сила права чи право сили». Більше того, для того, щоб правосуддя було реальним та ефективним, кожному індивіду має бути забезпечено рівний доступ до нього, що включає диверсифікований підхід: від ефективної правової допомоги, в тому числі і безоплатної, до виконання судового рішення як стадії судового провадження.

Беззаперечно, атрибути правової держави не обмежуються лише правосуддям та забезпеченням доступу до нього, і їх автономне існування неможливе в суспільстві, де не працюють інші демократичні інститути. Однак актуалізація дискусії на доктринальному рівні щодо реального забезпечення доступу до правосуддя дає змогу поглянути на інші правові проблеми та, можливо, переосмислити їх першопричини, оскільки ключове для людини — це все ж задовольнити свою правову потребу, а не потрапити до приміщення суду. Останнє ж і демонструє принципову різницю між доступом до правосуддя та доступом до суду.

Список використаних джерел

1. *Госепат Ш.* Філософія прав людини / Ш. Госепат, Г. Ломанн. – Київ : Ніка-Центр, 2016. 317 с.
2. *Савчин М. В.* Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 328 с.
3. *Козюбра М. І.* Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог. Наукові записки. Том 64. Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 3-9.
4. *Рабінович П. М.* Основи теорії та філософії права : навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.
5. *Мокрицька І. Я.* Доступність правосуддя як шлях до забезпечення права на судовий захист у кримінальному процесі: науково-теоретичний аспект. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». № 1(11), 2015. С. 1-13.
6. *Доповідь Європейської Комісії «За демократію через право» щодо верховенства права (CDL-AD(2011)003rev)* ухвалена на 86-тому пленарному засіданні, березень 2011 року). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bit.ly/3hf6UAS>
7. *Рішення ЄСПЛ у справі «Голдер (Golder) проти Об'єднаного Королівства»* від 21.02.1975. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bit.ly/3o97Rw0>
8. *Рішення Конституційного Суду України* від 18.06.2020 № 5-р(II)/2020 у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213–VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bit.ly/3ba708U>
9. *Рішення Конституційного Суду України* від 24.06.2020 № 6-р(II)/2020 у справі за конституційними скаргами Карякіна Едуарда Сергійовича, товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий дім «Еко-вугілля України» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини першої статті 79 Закону України «Про банки і банківську діяльність». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bit.ly/3hdSOje>
10. *Постанова Великої Палати Верховного Суду* від 11.02.2021 у справі № 11-1219сап19. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bit.ly/3vRvV92>

References

1. *Hosepat Sh.* Filosofia prav liudyny / Sh. Hosepat, H. Lomann. – Kyiv : Nika-Tsentr, 2016. 317 s.
2. *Savchyn M. V.* Porivnialne konstytutsiine pravo : navchalnyi posibnyk. Kyiv : Yurinkom Inter, 2019. 328 s.
3. *Kozyubra M. I.* Pryntsypy verkhovenstva prava i pravovoi derzhavy: yednist osnovnykh vymoh. Naukovi zapysky. Tom 64. Natsionalnyi universytet «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2007. S. 3-9.
4. *Rabinovych P. M.* Osnovy teorii ta filosofii prava : navch. posibnyk. Lviv : Vydavnytstvo LOBF «Medytsyna i pravo», 2021. 256 s.
5. *Mokrytska I. Ia.* Dostupnist pravosudiv yak shliakh do zabezpechennia prava na sudovy zakhyt u kryminalnomu protsesi: nauково-teoretychnyi aspekt. Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Pravo». № 1(11), 2015. S. 1-13.
6. *Dopovid Yevropeiskoi Komisii «Za demokratiuu cherez pravo» shchodo verkhovenstva prava (CDL-AD(2011)003rev)* ukhvalena na 86-tomu plenarnomu zasidanni, berezen 2011 roku). [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://bit.ly/3hf6UAS>
7. *Rishennia YeSPL u spravi «Holder (Golder) proty Obiednanoho Korolivstva»* vid 21.02.1975. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://bit.ly/3o97Rw0>
8. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* vid 18.06.2020 № 5-r(II)/2020 u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu hromadianky Ukrainy Levchenko Olhy Mykolaivny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) prypysu punktu 5 rozdil III «Prykintsevi polozhennia» Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pensiinoho zabezpechennia» vid 2 bereznia 2015 roku № 213–VIII. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://bit.ly/3ba708U>
9. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* vid 24.06.2020 № 6-r(II)/2020 u spravi za konstytutsiinymy skarhamy Kariakina Eduarda Serhiiovycha, tovarystva z obmezhenoiu vidpovidalnistiu «Torhovyi dim «Eko-vuhillia Ukrainy» shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhennia chastyny pershoi statti 79 Zakonu Ukrainy «Pro banky i bankivsku diialnist». [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://bit.ly/3hdSOje>
10. *Postanova Velykoї Palaty Verkhovnoho Sudu* vid 11.02.2021 u spravi № 11-1219sap19. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://bit.ly/3vRvV92>

Сверба Ю. І. Забезпечення реалізації права на доступ до правосуддя як обов'язковий атрибут правової держави

У статті проаналізовано як позитивні, так і негативні зобов'язання держави щодо права на доступ до правосуддя. Виходячи з принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, акцентовано увагу на необхідності існування реального правосуддя в правовій державі та забезпечення його доступності.

Розглянуто окремі аспекти практики Європейського суду з прав людини у сфері забезпечення доступу до правосуддя. А також висунуто гіпотезу, що саме практика Європейського суду з прав людини забезпечує динамічний розвиток положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Досліджено рішення Конституційного Суду України, де серед іншого розкривається особлива роль конституційного та адміністративного судочинства в забезпеченні верховенства права, а також констатовано обов'язок держави в забезпеченні рівного доступу до правосуддя.

Проаналізовано постанову Великої Палати Верховного Суду, де розкривається правова природа забезпечення доступу до правосуддя у кримінальних чи адміністративно-деліктних правопорушеннях.

Ключові слова: верховенство права, правосуддя, доступ до правосуддя, правова держава, права людини.

Sverba Y. I. Ensuring the exercise of the right to access to justice as a mandatory attribute of a constitutional state

The article analyzes both the positive and negative obligations of the state regarding the right to access to justice. Based on the principle of separation of powers into legislative, executive and judicial, emphasis on the need for real justice in constitutional state, as well as ensuring its accessibility, is made.

Some aspects of the European Court of Human Rights case-law in the field of access to justice are considered. It is also hypothesized that the ECtHR case-law ensures the dynamic development of the European Convention on Human Rights provisions. In particular, the article analyses several ECtHR decisions which explicitly state that the Convention is intended to guarantee not theoretical and illusory, but practical and effective rights («Matthews v. The United Kingdom», «Bellet v. France and others»).

The decision of the Constitutional Court of Ukraine is studied, which, inter alia, reveals the special role of constitutional and administrative proceedings in ensuring the rule of law. The obligation of the state to ensure equal access to justice is stated, since the purpose of justice is to protect violated, disputed rights, freedoms that belong directly to the person applying to the court for their protection. Therefore, the exercise of the right guaranteed by part two of Article 55 of the Constitution of Ukraine to appeal court decisions, actions or omissions of subjects of power must be ensured in accordance with the stated purpose of justice. At the same time, this right connects to the opportunity of every person to justify before the court conviction in the illegality of interference by the subjects of power in rights and freedoms concerned.

The article analyses the decision of the Grand Chamber of the Supreme Court, which reveals the legal nature of ensuring access to justice in criminal, or administrative offenses.

It is stated that the attributes of the rule of law are not limited to the justice and access to it, and their autonomous existence is impossible in a society where other democratic institutions do not work.

Keywords: the rule of law, justice, access to justice, constitutional state, human rights, legal aid.

DOI: 10.33663/2524-017X-2021-12-52